

Jørgen Dines Johansen

Literature and subjectivity

English Summary

Literature, it is claimed, is the discourse that is able to represent man's experience of existence in its totality, but simultaneously as fragmented. The human species is characterized by unique brain capacity, long childhood, no mating seasons, longevity, and the possibility of entering into complex social and labour relations. In addition, man is always, by necessity, bound to his own mind and body, to the privileged other, to others, and to outer nature. And these relationships are what makes literature possible. With Piaget, it is argued that literature is built on the semiotic function developed in early childhood, i.e., the ability to represent, and to change the surrounding world in memory and in fantasy. Hence, fictionality, an important feature of literature, is something that characterizes our mental activity in general, and it serves to liberate us from reality; simultaneously it helps us to interpret it.

Jørgen Dines Johansen

Født 1943. Mag.art. i litteraturvidenskab. Professor i almen og sammenlignende litteraturvidenskab ved Syddansk Universitet.

K&K 101 (2006), 96–107

Litteratur og subjektivitet¹

I denne artikel vil jeg forsøge at skitsere nogle, efter min mening, vigtige grunde til at litteraturen, ud over at den kan betage os ved sit sproglige mesterskab og/eller fastholde os i åndeløs spænding, også, og måske netop i kraft af, at den betager og drager os, er nyttig fordi den evner at oplyse os om, hvem vi er. Det er min påstand, at det er træk ved os som art, som både gør litteraturen mulig og nødvendig. I og med at det enkelte subjekt udvikler evnen til at imitere og repræsentere omverdenen, andre og sig selv, bliver det tidligt i stand til selv at producere fiktioner og til at lege. Og med legen og dagdrømmen er fundamentet for litteratur også givet. Litteraturen er speciel ved at kunne imitere alle andre slags diskurser og tale, juridisk, medicinsk, teologisk etc., men også hverdagslivets dialoger, og den opfatter altid den verden, som den selv skaber, ikke ud fra en abstrakt faglighed, men ud fra subjektets perspektiv. Det fører til spørgsmålet om, hvad der karakteriserer et subjekt. Svaret er, bliver det hævdet i denne artikel, at det er produktet af de nødvendige forbindelser som det altid indgår i: forholdet til kroppen, til psyken, til den anden og de andre, og til den ydre natur. Og disse fem forhold udgør også litteraturens fem hovedmotiver. Samtidig er disse forbindelser også bestemmende for en række yderligere træk ved subjektet. Og fordi litteraturen fremstiller menneskets lod, kan den også fungere som en model for eksistensen, der kan italesætte, hvad der bekymrer os, uden at vi selv kan sætte ord herpå.

Nogle forhold der karakteriserer os som art

Før jeg kommer ind på litteratur og subjektivitet, vil jeg gerne lige argumentere for, at litteraturen og dens forformer (e.g. eventyr, myte, fabel og ordsprog), er en funktion af visse forhold, der kendetegner os som art, dvs. af den måde hvorpå vores psyke er blevet udviklet gennem evolutionen, og som den nu fungerer på. Som art er vi bl.a. kendetegnet ved:

1) uforlignelig hjernekapacitet

- 2) lang barndom
- 3) ingen brunstperioder
- 4) høj levealder
- 5) evne til at indgå i hierarkiske arbejdsmæssige og sociale fællesskaber

Disse fem træk er, efter min opfattelse, skyld i de fleste af vore lykker og ulykker, og konsekvenserne af de fire sidste og deres indbyrdes forbindelser er det, som litteratur handler om. Barndommens længde er afgørende for forholdet mellem generationerne, fraværet af brunstperioder afgørende for forholdet mellem kønnene. Den høje levealder har også stor indflydelse på forholdet mellem generationer og køn, men den betyder også, at vi oplever forandringer i os selv og i vor omverden. Og den betyder, at vi kender til aldring, forfald og død.

Med hensyn til den første, vores uforlignelige hjernekapacitet, så er en af dens vigtigste konsekvenser, at vi har en meget stor repræsentationsformåen, dvs. at vi udvikler eller opfinder måder, hvorpå vi kan repræsentere den indre eller ydre omverden, sanset eller blot fantaseret: sprog, figurativ visuel repræsentation, diagrammer, algebra, forskellige geometrier, ja, forskellige slags tal, musik etc. etc. Den betyder også at vi har en kompleks aflæsning af vores omverden via sanserne, at vi kan huske, hvad vi har set og oplevet, og at vi endda kan forestille os det, som aldrig er hændt. Og litteratur er bl.a. en fremstilling af det, som aldrig er hændt, men blot forestillet, i det sproglige medium.

Piaget om imitation, repræsentation og symbolleg

De forskellige sansmæssige repræsentationsmåder er medfødte (i modsætning til repræsentationssystemer, der skal læres (sprog, matematik etc.)), men de udvikles også i løbet af barndommen. Her vil jeg specielt gøre opmærksom på Piagets beskrivelse af repræsentationen (den semiotiske funktion) og symbollegen, Piaget hævder bl.a., at barnet allerede i 4-8-månedersalderen kan vise sin genkendelse af en situation ved en art selvimitation. Barnet stiliserer nemlig de handlinger, som det plejer at foretage, når det er stillet over for et kendt objekt, dvs. det antyder dem, men gennemfører dem ikke. Det laver således en delvis imitation af dets normale aktivitet.

I det hele taget spiller imitation, ifølge Piaget, en helt afgørende rolle i barnets psykiske udvikling og allerede fra anden levemåned er denne funktion etableret med den såkaldte ekkopraksi, gentagelse af lyde og andre motoriske skemaer som forældrene eller andre konfronterer barnet

med. Repræsentation og symbolleg er også knyttet til imitationen. Det er faktisk den forsinkede imitation der, for Piaget, er tegnet på at barnet nu, i ca. 18-månedersalderen, besidder forestillingsbilleder.

En anden afgørende forandring er, at barnet på dette trin begynder at kunne udnytte forskellen mellem repræsenterende og repræsenteret, mellem tegn og objekt. Det barn, der i forbindelse med vanskeligheden ved at åbne en æske, lukker sin mund op og i, bruger sin egen krop som et tegn for æsken. Dette eksempel illustrerer også den tredje nyhed vedr. imitation på dette stadium, nemlig at materielle objekter og forhold kan få tegnfunktion. Hertil kommer som det måske mest interessante den såkaldte ritualisering af aktiviteterne.

Piagets datter, den et år og tre måneder gamle Jacqueline, beder om sin potte (*un certain ustensile*), og hun ler meget, når hun får den, og foretager nogle rituelle gestus, og det er så det. Allerede her er det fristende at se forløbet som en slags symbolsk leg, for selv om potten er redskabet, hun normalt bruger til sine gøremål, så udfører hun dem jo netop ikke. Piaget vil gå med til at legen på dette trin indeholder et symbol-i-handling, men, ifølge ham, er der endnu ikke tale om repræsentation.

Symbollegen kræver nemlig, ifølge Piaget, at barnet kan skille legesymbolet fra ritualerne. Barnet bruger eksempelvis ved højlys dag kanten af en dug som en hovedpude og lader, som om det sover, samtidig med at det smiler og ler. Det Piaget ser som nyt, er at barnet nu ikke blot ritualiserer, det arbejder endda med fiktioner etableret vha. af den stedfortrædende ting, dvs. symbolet, og det nyder følelsen af at lade som om. Og i dette tilfælde er der tale om et barn på et år og tre måneder der endnu knapt kan tale; men samme barn lader en ting (dugen) repræsenterer en anden (puden), og det foregiver at udføre handlinger, men, med udpræget fornøjelse, udfører det dem på skråmt! Her er på en gang tale om forsinket imitation, ludisk assimilation og skabelsen af et fiktivt legerum midt i barnets dagligdags virkelighed.

Symbollegen er en speciel form for tænkning der, med Piagets ord, blot sigter »mod jeg'ets tilfredsstillelse, dvs. mod en individuel sandhed i modsætning til den upersonlige og kollektive sandhed. Men tilbage står at forklare, hvorfor symbolbrugen, der står i modsætning til det sproglige begreb, resulterer i fiktion og ikke i tro (*croyance*).«² Piaget giver nu ingen rigtig forklaring herpå, men siger blot, at barnet har en praktisk viden om, at de selvskabte fiktioners gyldighed er begrænsede til dets egen aktivitet, ligesom det efter behag kan træde ud og ind af dem. Symbollegens funktion er, ifølge Piaget, at den tillader barnet at genopleve og i legen at modificere sine tidligere oplevelser. Legen sigter imidlertid blot »mod jeg'ets tilfredsstillelse, ikke mod dets underkastelse under virkeligheden.

Set fra udtrykkets synsvinkel tilbyder den barnet et personligt, levende og dynamisk sprog som er uundværligt til at udtrykke dets subjektivitet som det kollektive sprog ikke kan oversætte« (*FdS*, p. 176).

Min pointe i denne sammenhæng er, at endnu før den semiotiske funktion og symbollegen er rigtig på plads hos barnet, begynder det at konstruere fiktioner, der er tæt knyttet til dets dagligdag, men som alligevel udgør et separat univers. Og denne kreative imitation etableres af sig selv som et led i den almene psykiske udvikling: At være i stand til at fortolke og anvende tegn betyder, hvad mennesker angår, samtidig at der fra først af foregår en fantasiproduktion af alternative verdener. I tilgift til de billeder, der skyldes perceptionen, og de billeder, som vi genkalder os, erindringsbillederne, produceres der således straks fra begyndelsen billeder, tableauer og scenarier, der, med Piagets lidt misbilligende udtryk, »deformerer« den fælles virkelighed for at skabe alternative universer, der i højere grad tilgodeser subjektets ønsker. Der er derfor, at Piaget finder sig kaldet til at hævde at »symbollegen ikke [er] andet end den egocentriske tanke i ren tilstand« (*FdS*, p. 175).

Leg, dagdrøm og litteratur

Dette er jo imidlertid ikke hele sandheden, for ser man på funktionen af sådanne legeuniverser, så tillader de eksempelvis, at barnet kan skifte identitet, dvs. de giver mulighed for identifikationer. Barnet kan også befolke universet med de aktører ,som det ønsker, det kan ændre handelsesforløb, så de f.eks. bedre kommer til at stemme overens med dets ønsker. Det giver mulighed for at barnet kan bearbejde begær og frygt, forsoner sig med krav, som omverdenen stiller til det etc. Derfor, selvom barnet, med et Piaget-udtryk, i legen »assimilerer« omverdenen til egne tankemønstre og til egne tilbøjeligheder og omstrukturerer den efter for-godtbefindende, så bliver allerede legen også et redskab til at forstå og forholde sig til omverdenen og til dem, der befolker den.

Legen er en eksternalisering af fantasien, der kan deles med andre. Og deles den, bliver legeuniverset et intersubjektivt forehavende, hvor spørgsmålet bliver, om universet er så attraktivt for de involverede, at de sammen ønsker at træde ind i det og eventuelt ændre og udbygge det. Hermed bliver universets kræfter, handlemuligheder, ønsker, værdier og normer genstand for forhandling, og legeuniversets endelige form bliver resultatet af en social dynamik. Og til trods for, at universet er adskilt fra de involveredes livsverden, fortæller det om deres forhold til den virkelighed, som de tilhører. Og netop i denne forbindelse bliver den deformation, som Piaget taler om, vigtig fordi deformationens art fortæller om

subjekternes omverdensopfattelse.

Imidlertid går vejen til litteraturen fra legen gennem dagdrømmen, og denne deles jo oftest kun i begrænset omfang, bl.a. fordi mange dagdrømme er af en karakter, som gør dem lidet egnede til deling (Freud hævdede at dagdrømmene oftest var enten ærgerrige eller erotiske eller begge dele). Derfor er det forhold, at litteratur skabes med deling for øje – om ikke andet så deling med et fremtidigt publikum – vigtigt, for ønsket om at meddele sig betyder et forsøg på at finde en fælles grund, hvorpå og i kraft af hvilken noget relevant kan siges og vel at mærke siges bedre i kraft af subjektiviteten og fiktionsdannelsen, end det kan siges på andre måder.

Litteraturens forhold til andre diskurser

Det, som litteraturen kan fremstille bedre end andre diskurser, er hvorledes subjektet totalt set forholder sig til sin omverden, og hvorledes det opfatter dette forhold. Forskellen mellem kunst og litteratur på den ene side og videnskaberne på den anden er først og fremmest et spørgsmål, om hvad man har for øje, om fokus.

For en jurist er fokus det netværk af love og bestemmelser, af kontrakter og aftaler, der regulerer menneskelig interaktion inden for et givet samfund og som definerer hvad der er lovligt, og hvad der er lovbrud, og udmåler sanktioner for de sidste. Og derfor er der knapt en livsytring, endsige en konflikt, der ikke kan anskues ud fra et juridisk perspektiv. Men samtidig bliver alle aspekter af livsytringen eller konflikten vurderet ud fra ét kriterium, nemlig om de kan indgå som moment i en juridisk argumentation. Eksempelvis kan en persons sindstilstand meget vel spille en måske endda afgørende rolle; men den psykologiske beskrivelse, eventuelt under inddragelse af ekspertudtalelser (retspsykiatrien), tilrettelægges og kommer til syne som en del af den juridiske diskurs. Det samme gælder andre faglige diskurser. Kropslige eller mentale tilstande og processer fremstår eksempelvis gennem og i kraft af den medicinske diskurs, og synd, fald og nåde bliver til på forskellig vis i forskellige teologiske diskurser.

De faglige og videnskabelige diskurser er uundværlige, hvad enten de sikrer eller ændrer en given retsorden eller udreder sygdommes årsager og eventuelt finder en kur der fører til helbredelse. Alligevel er vi ikke hjemme i nogen af disse diskurser fordi de søger at objektivere dele af vores eksistens og gribe regulerende ind i den. Sådanne diskurser tager også kun i begrænset omfang hensyn til det oplevede virkelighedsforhold: Lægen lytter til den subjektive symptombeskrivelse; men supplerer straks med en objektiv beskrivelse på grundlag af et antal prøver. Ond eller god

tro kan være en betydningsfuld faktor i en sag, men den anklagedes udsagn om sin opfattelse bliver straks udfordret og anfægtet.

I modsætning til de faglige diskurser fremstiller den litterære diskurs, som andre informelle diskurser som konversation og brevskrivning, totaliteten af subjektets oplevede engagement i sig selv og i sin omverden. Det kan litteraturen gøre, fordi den besidder en, i første omgang paradoksal, dobbelthed. På den ene side er det den diskurs, der kan imitere alle andre diskurser, fra konversation til retstale, fra videnskabelig prosa til prædiken, og på den anden side deformerer den dem, for at bruge Piagets term, på forskellig vis, og den skriver dem ind i og sammen i den litterære tekst, således at de bliver en del af dens egen diskurs som er subjektivitetens.

Subjektets dimensioner og litteraturens fem hovedmotiver

En indkredsning af, hvad et subjekt og subjektivitet er, kan man nærme sig ved at spørge hvilke forbindelser subjektet altid indgår i og er præget af. Det forekommer mig at følgende fem forbindelser både er afgørende vigtige, og at de, som relationer, er konstante, selvom deres konkrete indhold ændres over tid, både for det enkelte subjekt og historisk. De fem forbindelser danner samtidig fem af litteraturens hovedmotiver:

1. Forholdet til kroppen: Kroppen er både en del af os, og vi af den, men alligevel er den forskellig fra og fremmed for bevidstheden. Og den er aldrig helt, som den bør være, aldrig smuk, atletisk og tiltrækkende nok. Den fungerer ikke optimalt, den er ukontrollerbar og svigter os. Den er usamtidig, oftest siger den 'endnu ikke' eller 'ikke mere'. I barndommen magter vi ikke det, de ældre eller voksne kan, når vi bliver ældre eller gamle kan den ikke det de unge eller yngre kan, og ofte kan den ikke præstere det, vi gerne vil. Og så er der det kreaturlige, ulækre, deforme. Hertil kommer smerter, sygdom, forfald og død. Alligevel skaffer den os også sublime øjeblikke af harmoni, triumf, lyst og frugtbarhed og liv.

2. Forholdet til psyken: Vor psyke er lige så fremmed for os og lader os lige så meget i stikken som kroppen. Den er aldrig god nok, den kan ikke præstere det, vi ønsker, og det som andre tilsyneladende kan. Og vi kan ikke kontrollere den. Vi kan besættes af dens begær, frygt og fantasier, og vi må danse efter dens pibe. Og hermed er der en stadig angst for helt at komme i dens vold. Det forfald, der gælder kroppen, gælder også den. Vi mister vores psykiske smidighed, vore kompetencer, og til sidst vil vi helt miste vor bevidsthed og vort mentale liv. Og så er der (de andres) dumhed og tåbelighed. Alligevel skaffer den os også sublime øjeblikke af

indsigt, harmoni, triumf, kreativitet, af lyst og latter.

3. Forholdet til den anden, begærsobjektet: Selvom vores begær er vort eget, så er dets tilfredsstillelse oftest knyttet til den anden, fra barndommens forældre til det voksne livs kærlighedsforhold, samliv og børn. Derfor er vi altid udleveret til den anden – eller til savnet. For den anden, og hendes eller hans begær, kan vi ikke kontrollere, selvom vi kan prøve på det. Vi kan forsøge at overvinde modstand og tvinge den anden. Men begæret og ømheden kan ikke tvinges, og derfor er vi i sidste ende tvunget selv til at bede om og/eller forføre den anden. Hertil kommer, at vor frihed altid er begrænset og vort begær aldrig er udelt: Den anden vil altid være flere, for der er både de andre, som vi på samme tid elsker eller begærer, børn, forældre og partnere, og der er dem, vi efter tur begærer, eller dem, som vi samtidig begærer på samme måde, for den anden kan godt være flere. Vi er altid udsatte i forholdet til den elskede eller begærede, men det er samtidig disse forhold der giver de største oplevelser af lykke eller tilfredsstillelse, for som Kafka sagde: »Alleinsein bringt nur Strafe«.

4. Forholdet til de andre: Vor egen situation og forholdet til den anden er altid i sidste ende afhængigt af forholdet til de andre: de andre som kollektiv og som autoritet. Vi er en del af kollektivet og det er betingelsen for vor overlevelse, vor identitet og vor selvforståelse. Men kollektiv og autoriteter sætter også grænser for vor frihed og udfoldelse, stiller krav, truer og underkuer os, spærrer os inde eller skaffer os af vejen. Ja, ofte forbyder og forhindrer de det, vi allermost begærer. Og vi ligger i stadig strid med dem. Alligevel er de arbejdsmæssige og sociale fællesskaber uundværlige, for de er en del af vor identitet, og de er de nødvendige rammer for vor udfoldelse.

5. Forholdet til den ydre natur: Naturen opfatter vi enten som materie, dvs. som noget der står under os, og som vi ønsker at beherske, eller vi opfatter den som tvedelt dels som materiel, dels som metafysisk, som en åndelig realitet, som vi kan ære, men ikke forstå. I begge tilfælde er vi imidlertid udleveret til den. Ser vi den som materie, er vi en del af den, og vi er sikre på til slut at blive opløst til stof. Men selvom den er en metafysisk realitet for os, ved vi intet om den og er lige fuldt udleveret til den. I begge tilfælde kan vi til syvende og sidst, i hvert fald i det korte perspektiv, intet gøre for at forhindre eller ændre dens gang. Vi kan opfatte den som ophøjet og nære ærefrygt for den, men vi må også frygte den.

At litteraturen som oftest handler om subjektets forhold til alle fem relationer på én gang kan vi eksempelvis forvise os om ved at tænke på Kafkas *Processen*. At kropsligheden spiller en rolle er evident, ikke alene fordi Josef K bliver berøvet sit liv ved at blive kvalt og få en dolk drejet om i hjertet, men også fordi kroppen som genstand for vold i øvrigt spiller en rolle i romanen, og fordi en seksuelt ladet kropslig deformitet og kropslig inaktivitet og sygdom er vigtige momenter i den. Det samme gælder naturligvis forholdet til bevidstheden. Romanen handler bl.a. om det stadiet, men forgæves forsøg på at fatte det utrolige, en tilvant verden, der falder sammen for Ks øjne og afslører en anden, der er absurd og truende, og en verden, som måske er hans egne hallucinationer. Begærsobjektet er utydeligt og foranderligt, er det Fräulein Bürstner, Leni eller er det måske moren? Og er det retningsløse seksuelle begær en vigtig grund til hans vanskeligheder? De andre fordobler sig i to parallelle autoritetsstrukturer, det normale civile liv og domstolene på lofterne, og forholdet mellem dem er uafklaret; dog er det sikkert, at begge er truende, men ubestemte. Den ydre natur er også ubestemmelig, er den kun materiel og blottet for mening, eller er der tale om en straffende metafysisk virkelighed? Endelig er forholdet mellem disse fem sammenhænge, som subjektet indgår i også uigennemsigtigt, og derfor bliver uigennemsigtighed og ubestemmelighed et konstitutivt træk ved værket.

Ingen anden diskurs, vil jeg godt hævde, forener disse subjektivitetens fem dimensioner i samme tekst, undtagen naturligvis den religiøse diskurs, som også har menneskelivets totalitet, ja, både det dennesidige og det hinsidige som objekt. Men den religiøse diskurs, i hvert fald åbenbaringsreligionernes, er selv narrativ og poetisk – og encyklopædisk. Forskellen til litteraturen ligger for det første i den sandhed og autoritet, som den påberåber sig, mens litteraturen netop erklærer sig selv som fiktion og fantasi. For det andet har religionerne en primær, lukket gruppe af kanoniske helligtekster, i kristendommen evangelierne og breve, gerninger og syner, og uden om disse en række tekster, der enten fortolker eller eksemplificerer primærteksterne. Litteraturen er, selvom man ikke skal underkende forbilledernes betydning, ikke arrangeret på tilsvarende hierarkisk vis.

Subjektivitetens elementer

Ud fra de fem forbindelser, som subjektet indgår i, kan man forsøge nøjere at bestemme, hvilke forhold, elementer og perspektiver der altid synes at karakterisere subjektiviteten og dermed at indgå i subjektet forståelse af selv og omverden. Subjektivitet er, forekommer det mig, karakterise-

ret ved, (1) at være rettet mod og anlægge et førstepersonsperspektiv på omverdenen, og for den sags skyld på selvet, dvs. at (2) selvbevidsthed er en del af subjektiviteten. Imidlertid er det vigtigt at påpege, at denne selvbevidsthed er (3) funderet i en forud given kropslig tilstedeværelse i verden. Med kropsligheden følger to ting, (4) viden om egen skrøbelighed og dødelighed, og at (5) både kroppen og psyken har et køn, oftest sammenfaldende, men nogle gange forskelligt. Under alle omstændigheder er subjektets forhold til kønnet meget sjældent uproblematisk, også fordi kønnet og forholdet mellem kønnene altid også er de andres anliggende, for det er kollektiv og autoriteter, der regulerer seksualiteten. Og det er netop i interaktionen og dialogen med andre at subjektet udvikles; man kan derfor sige, (6) at subjektet er dialogisk og socialt konstitueret. Alligevel vil der altid være (7) en kløft mellem det oplevede, erindrede og fantaserede og dets fremstilling i (sproglig) kommunikation rettet til andre. Det samme gælder også (8) internt i subjektet, hvor der er et problem vedr. tab af eller forvanskning af betydning i oversættelsen mellem kropslige reaktioner, billeder og sprog. Endvidere engagerer subjektet sig i sin omverden for at opnå eller undgå noget. At være et subjekt vil derfor sige (9) at være en interesseret og ofte forudindtaget parthaver i verden, og i de andre. Men den interesse udgør ikke en enhed, subjektet er i stedet karakteriseret ved (10) heterogenitet og decentrering, for et subjekt er et konglomerat af flere instanser, og dets engagement i omverdenen er på én gang kropsligt, driftsmæssigt, emotionelt og kognitivt. Og det decentrerede subjekt er (11) heteronomt. Det adlyder ikke én lov, men er styret af en flerhed af normer, værdier og begær og frygt. Og disse love og kræfter peger i flere retninger og støder sammen, så derfor er subjektet (12) et sæde for konflikter. Af den indre splittelse og strid i subjektet følger også dets (13) stadige forsøg på at fortolke sig selv og omverdenen som led i (14) en stadig reparativ handlen for at overvinde modsætninger og konflikter gennem forsoninger, kompromisdannelser, forskydninger og fortrængninger.

Disse fjorten karakteristika, vil jeg godt hævde, er antropologiske konstanter. De er nemlig resultatet af samspillet og sammenstødet mellem de fem forbindelser beskrevet ovenfor og af den menneskelige repræsentationsformåen. Det er, fordi mennesket ikke alene begærer og frygter, men også erindrer, forudsiger, planlægger og fantaserer, og fordi det er afhængigt af andres medspil og modspil, at subjektiviteten bliver så kompliceret og så problematisk og skrøbelig. Men selvom både antikkens og nutidens menneske, og både Homers Achilleus og Kafkas Josef K, formelt set er karakteriseret ved samme karakteristika, så er de konkrete bestemmelser, der udfylder dem, unægtelig forskellige, for de varierer med de

livsbetingelser og den omverdens- og selvforståelse, som er gældende eller anfægtet på det givne tidspunkt. Til de fjorten karakteristika skal derfor føjes endnu et (15) subjektet og subjektivitetens historicitet.

Subjektets bekymring og litteraturens modeldannende funktion

Givet subjektets komplekse natur, og givet de fem forbindelser som det nødvendigvis altid er en del af, så må litterære tekster, som forsøger at give en fremstilling af disse forhold og deres komplicerede og konfliktfyldte samspil, være af betydning for vores selvindsigt. Hertil kommer at litteraturens fremstilling som bekendt netop ikke er bundet til at imitere det faktisk skete, i stedet fremstiller den alternative universer. Det betyder, at den samtidig er et forum og et eksperimentarium, der giver en virtuel eksistens til det, der ikke skete, men som burde, eller netop ikke burde være hændt. Litteraturen oplyser os derfor om vor egne begær og frygt, og derfor er den er en måde, hvorpå vi kan dele vore fantasier.

At litteraturen er offentlig kommunikation er ikke et udenværk, det er et helt essentielt træk ved den, fordi den fremstiller et perspektiv på selv og omverden, der er af samme art, som det vi selv har, men naturligvis forskelligt både fra vores eget og fra vores samtalepartners. Omgangen med litteratur er derfor dobbelt: På den ene side har omgangen med litteratur et autokommunikativt aspekt, gennem læsningen installeres den litterære tekst som en slags alternativ, sekundær bevidsthed i vores psyke, vi indgår i en dialog med os selv ved at indgå en dialog med den. På den anden side fungerer den i samtale med andre som et referencepunkt for fortolkning af det, man med et godt, bibelsk udtryk kalder menneskets lod. Fordi litteraturen både er model af vores forhold til omverdenen og model for, hvordan det burde være, eller for hvad det kan ende med, så er den både en måde, hvorpå vi konfronteres med vore egne tilværelsesmodeller (både dem, vi kan lide og gerne vedkender os, og andre, som vi måske fortrænger eller fornægter) og måske ændrer eller justerer dem, og et middel, hvorigennem vi kan indgå i dialog om sådanne modeller med andre.

I litteraturen oplever vi så at sige per vikar gennem identifikationen med tekstens handling, personer eller stemme(r). Vi oplever så at sige uden at betale prisen for den indsigt, som historien eller visionen bringer. Og når vi drøfter den litterære tekst med andre, så taler vi om et anliggende der både er og ikke er vort eget. Det er både formelt og reelt set ikke vort eget, for det foregår i en verden, som vi slet ikke har adgang til, men som vi kun kan læse om; men i en anden forstand er det alligevel vores eget anliggende, fordi vi selv har bragt dets verden til live i vor psyke,

og fordi vi har engageret os tilstrækkeligt i det til at drøfte dens sammenhæng og vurdere dens verdensfremstillings relevans og appel, dens syn på menneskets lod og dens etiske implikationer. Og litteraturens modeller er stærke modeller (at tilføje eksempelvis *Processen* til den indre harddisk og gå i dialog med den er et privilegium), fordi de er resultatet af en kreativ proces der har involveret hele det skrivende subjekt, og fordi de italesætter, giver sprog til det, der er vanskeligt, ja, ofte næsten umuligt at sige, men som samtidig handler om, hvad der bekymrer eller glæder os, skønt vi mærker det, snarere end tænker det.

Noter

- 1 Denne artikel er en (meget) forkortet version af dele af kapitel fem i min bog *Litteratur og intersubjektivitet*, som efter planen skulle udkomme i 2006. Dette kapitel drejer sig om de forudsætninger som subjektet har for at forstå, og glæde sig ved litteraturen.
- 2 Jean Piaget: *La formation du symbole chez l'enfant : imitation, jeu et rêve, image et représentation*, Neuchâtel/Paris 1945, p. 176. Herefter forkortet *FdS*.